चतुर्दशः पाठः

14

Lesson – 14

वरत्रयम्

उपनिषदः परश्शताः विद्यन्ते। किन्तु ताः सर्वाः अपि न तुल्यमूल्यवन्तः सन्ति। तथापि उपनिषच्छाखासु प्रकृष्टेयं कठोपनिषद्, यतोऽस्यां कथारूपेण आत्मविद्या प्रतिपादिता अस्ति । आत्मविद्या विचारधारेयं वेदकालादारभ्य अभिवृद्धिं प्राप्ता दृश्यते । इयमेव तु उपनिषत्सु पल्लविता कुसुमिता फलिता च दृश्यते। अस्मिन् गद्यभागे कठोपनिषदः कथासारः प्रदर्श्यते ।

एकदा वाजश्रवसो नाम कश्चित् महात्मा सर्वस्वदक्षिणं नाम यज्ञमारभत। न खलु सः मोक्षकामः किन्तु कीर्तिकामः आसीत् । परप्रशंसामात्राभिलाषी सः जीर्णा आसन्नमरणाश्च धेनूः जनेभ्यः दातुमैच्छत्। तस्यासीत् कश्चन पुत्रो नचिकेता नाम। शुद्धाशयः सः यथाश्रुतं यथादृष्टं विश्वसन् पितरमुपगम्य पप्रच्छ-"तात, त्वं मां कस्मै यच्छसि"? इति। तस्य निष्कलङ्कस्य कुमारस्य एवं विधो विचार आसीत्। "पिता यागे सर्वस्वं यच्छति। सर्वस्वदक्षिणस्य यज्ञस्य अयमेव स्वभावः खलु। एवं चेत् पुत्रोऽपि पितुः सर्वस्वे अन्तर्भवति। तस्मात् अहमपि कस्मैचित् दातव्य एव।" एवं चिन्तयन् सः पितरं पृष्टवान्, "तात, मां कस्मै दास्यसि" इति। वक्रबुद्धिः पिता तु पुत्रः स्वमपहसति इत्याशङ्के। नचिकेताः प्रथमं पप्रच्छ। पिता तु मौनी बभूव। पुनरपि अपृच्छत्। पिता तथैव अतिष्ठत्। प्रश्नस्य पुनरावर्तनेन स पिता कुपितो भूत्वा "त्वामहं यमाय यच्छामि" इति पुत्रमवदत् ।।

शुद्धो नचिकेताः तृप्तोऽभवत् । सः पितुर्वचनम् अनुसृत्य यमपुरम् अगच्छत् । तस्मिन्नवसरे यमस्तत्र नासीत्। नचिकेता यमस्यागमनं प्रतीक्षमाणः तिस्रः रात्रीः तत्रैव भक्ष्यपेयरहितः उवास। यदा यमः प्रत्यवर्तत तदा स्वगृहे कञ्चन राजकुमारं अनशनपानं स्थितं ददर्श। धर्मराजः यमः अपराधबोधेन तस्मै त्रीन् वरान् दातुमुद्यतः अभवत्। कुमारस्तु यमस्यौदार्यं स्वीचक्रे।

Unit 14.indd 92 06-06-2018 12:47:01

सः प्रथमेन वरेण इहलोकसौभाग्यसाधुकं पितृप्रसादं प्रार्थितवान् । द्वितीयेन वरेण परलोकसौभाग्यदायकम् अग्निश्च अभ्यर्थितवान् । प्रीतः धर्मराजः वरद्वयम् तस्मै दत्तवान् । अन्ते यदा सः तृतीयेन वरेण अध्यात्मविद्याम् अभ्यर्थयामास, तदा यमः वरममुं नाङ्गीकृतवान् । परन्तु धर्मराजः तस्य अध्यात्मविद्यायां दृढविश्वासम् अभिरुचिं च ज्ञात्वा, सुप्रीतेन मनसा तां विद्यामनुगृहीतवान्। एवं नचिकेताः यमस्यानुग्रहेण अध्यात्मविद्यां प्राप्तवान् ।

अभ्यासः

I. कठिनशब्दार्थः-

1. शाखा - branches
2. पल्लवितः - budding
3. कीर्तिकामः – who have desire
4. प्रशंसा – praise
5. सर्वस्वं - entire
6. स्वभावः - nature
7. मौनी – the person who is silent
8. प्रसादः – bliss
9. तृप्तः – the person who is satisfied
10. पेयम् - drinkable
11. अध्यात्मविधा – Study of Philosophy
12. वराः – boons
13. औदार्यम् – generous
14. धर्मराजः – lord Yama
15. प्रतीक्षमाणः – the person who is egarly waiting

II. अधो लिखितानां प्रश्नानाम् उत्तरं दीयताम्-

1. उपनिषदः कति विद्यन्ते ?
2. कस्यां उपनिषदि कथारूपेण आत्मविद्या प्रतिपादिता अस्ति ?
3. वाजश्रवसः किं यज्ञम् आरभत ?
4. वाजश्रवसस्य पुत्रः कः ?
5. नचिकेताः पितरमुपगम्य किं पप्रच्छ?
6. वाजश्रवसः कीदृशीः धेनूः जनेभ्यः दातुमैच्छत् ?

7. वाजश्रवसः स्वपुत्रं कस्मै दातुम् इष्टवान् ?

8. नचिकेतः पितुर्वचनम् अनुसृत्य कुत्र अगच्छत् ?

9. नचिकेतः कति रात्रीः यमस्य आगमनं प्रतीक्षमाणः उवास ?

10. यमः अपराधबोधेन नचिकेताय किं दातुम् उद्युक्तः अभवत् ?

11. नचिकेतः प्रथमेन वरेण किं प्रार्थितवान् ?

12. नचिकेतस्य द्वितीयः वरः कः?

13. नचिकेतः तृतीयेन वरेण किम् अभ्यर्थयामास?

14. नचिकेतः यमस्यानुग्रहेण किं प्राप्तवान् ?

III. सविस्तरम् उत्तरं लिखत -

1. वाचश्रवसः नचिकेतयोः सम्भाषणं कथानुसारं लिखत ।

2. नचिकेतस्य वरप्राप्तिं यथाग्रन्थं लिखत ।

IV. उचितं क्रियापदं कोष्ठात् चित्वा लिखत-

1. सः जीर्णाः आसन्नमरणांश्च धेनूः जनेभ्यः दातुम् ________(ऐच्छत्, आसीत्)

2. सः यथाश्रुतं यथादृष्टं विश्वसन् पितरम् उपगम्य ________(यच्छसि, पप्रच्छ)

3. पिता यागे सर्वस्वं ________(यच्छति, यच्छसि)

4. सः पितुर्वचनम् अनुसृत्य यमपुरम् ________(अभवत्, अगच्छत्)

5. यमः स्वगृहे कञ्चन राजकुमारं अनशनपानं स्थितं ________(स्वीचक्रे, ददर्श)

V. आम् अथवा न इति लिखत-

1. नचिकेता सर्वस्वदक्षिणं नाम यज्ञमारभत ________

2. वाजश्रवसः पुत्रः नचिकेताः ________

3. पिता यागे सर्वस्वं यच्छति ________

4. पितुर्वचनम् अनुसृत्य स्वर्गम् अगच्छत् ________

5. धर्मराजः तस्मै त्रीन् वरान् दातुम् उद्यतः अभवत् ________

पाठ्यप्रश्नातिरिक्ताः ज्ञातव्यविषयाः

कठोपनिषत् प्रमुखासु दशसु उपनिषत्सु अन्यतमा। कठोपनिषदः काठकोपनिषदित्यपि नाम वर्तते। कृष्णयजुर्वेदीया इयम् उपनिषत्। अस्याम् उपनिषदि अध्यायद्वयं वर्तते। प्रत्येकस्मिन् अपि अध्याये तिस्रः वल्ल्यः विद्यन्ते। यम-नचिकेतसोः संवादरूपेण इयम् उपनिषद् वर्तते।

उपनिषदः वैशिष्ट्यम्

प्रत्येकस्मिन् उपनिषदि अपि ब्रह्मज्ञानविषयः एव विवृतः अस्ति चेदपि सर्वस्मिन् अपि नावीन्यं सौन्दर्यञ्च परिदृश्यते। कठोपनिषदः वैशिष्ट्यं नाम अत्र विद्यमाना लघुकथा। कथा सा न वा महत्त्वपूर्णा न वा चित्ताकर्षिका।

किन्तु अत्र चित्रितः कथानायकः अविस्मरणीयः विद्यते। नायकः बालः नचिकेताः षड्वर्षीयमात्रः। तदीया श्रद्धा, पितृभक्तिः, निर्भयत्वम्, इन्द्रियनिग्रहः, शान्तवृत्तिः, ज्ञानपिपासा, निर्मोहः, सत्यधृतिश्च अपूर्वा एव। ब्रह्मज्ञानम् अपेक्षितवतः नचिकेतसः मनोपरिवर्तनाय यमः सकलैश्वर्यं दातुम् उद्युक्तः जातः। किन्तु तत्सर्वं सम्पूर्णतया निराकृतवान् नचिकेताः। न वित्तेन तर्पणीयो मनुष्यः इत्येतस्याः उक्तेः उदाहरणरूपः जातः। ब्रह्मज्ञानस्य प्राप्तये कीदृशी दृढा त्यागबुद्धिः अपेक्षिता इति दर्शयति।

Weblinks :

1. https://sa.in.wikipedia.org/wiki/कठोपनिषत्
2. https://en.in.wikipedia.org/wiki/Nachiketa

Unit 14.indd 95 06-06-2018 12:47:01

व्याकरण–अभ्यासः - 7

धातुः – आत्मनेपदी – लृट् (Future Tense)

सेव् – to serve

पुरुषः (Person)	एकवचनम् (Singular)	द्विवचनम् (Dual)	बहुवचनम् (Plural)
प्रथमपुरुषः (I Person)	सेविष्यते	सेविष्येते	सेविष्यन्ते
मध्यमपुरुषः (II Person)	सेविष्यसे	सेविष्येथे	सेविष्यध्वे
उत्तमपुरुषः (III Person)	सेविष्ये	सेविष्यावहे	सेविष्यामहे

यत् – to try

पुरुषः (Person)	एकवचनम् (Singular)	द्विवचनम् (Dual)	बहुवचनम् (Plural)
प्रथमपुरुषः (I Person)	यतिष्यते	यतिष्येते	यतिष्यन्ते
मध्यमपुरुषः (II Person)	यतिष्यसे	यतिष्येथे	यतिष्यध्वे
उत्तमपुरुषः (III Person)	यतिष्ये	यतिष्यावहे	यतिष्यामहे

मुद् (मोद्) – to please

पुरुषः (Person)	एकवचनम् (Singular)	द्विवचनम् (Dual)	बहुवचनम् (Plural)
प्रथमपुरुषः (I Person)	मोदिष्यते	मोदिष्येते	मोदिष्यन्ते
मध्यमपुरुषः (II Person)	मोदिष्यसे	मोदिष्येथे	मोदिष्यध्वे
उत्तमपुरुषः (III Person)	मोदिष्ये	मोदिष्यावहे	मोदिष्यामहे

Unit 14.indd 96 06-06-2018 12:47:01

अनुच्छेदलेखनम् - 7

(Comprehension – 7)

एकस्मिन् नगरे चण्डो नाम नृपतिः प्रतिवसति स्म । तस्य पुत्राः वानरक्रीडारताः वानरयूथं नित्यमेव विविधैः भोज्यपदार्थैः पुष्टिं नयन्ति स्म। तस्मिन् राजगृहे बालबाहनयोग्यं मेषयूथम् आसीत् । तेषा मेषाणां मध्ये एकः मेषः जिह्वालोलुपतया अहर्निशं महानसं प्रविश्य यत् पश्यति तद् भक्षयति, ते च सूपकाराः यत्किञ्चित् काष्ठं मृण्मयं भाजनं कांस्यताम्रं पात्रं वा पश्यति तेन तम् आशु ताडयन्ति स्म।।

प्रश्नाः-

1. राजपुत्राः प्रासादे कैः सह क्रीडन्ति स्म ?
2. राजपुत्राः वानरयूथं कैः पुष्टिं नयन्ति स्म ?
3. राजगृहे बालवाहनयोग्यं किम् आसीत् ?
4. कः जिह्वालोलुपया महानसं प्रविष्टः?
5. के मेषम् आशु ताडयन्ति स्म ?

अनुवादः – 7

(Translation - 7)

आसीत् कश्चित् नन्दनामा नृपः । तस्य दश पुत्राः आसन् । तेषु दशमः नन्दस्य एव पुत्रः चन्द्रगुप्तः आसीत् । सः शौर्य, शील, चातुर्यादिगुणैः नवसु भ्रातृषु श्रेष्ठतमः अभवत्। स एकदा देशान्तरात् प्रेषितं पञ्जरस्थं सिंहं दृष्टवा नन्दम् अलिखत् –"तव राज्ये यः पञ्जरभङ्गं विना सिंहं बहिः कर्तुम् समर्थः भवति"? इति । एतच्छ्रुत्वा सर्वे सभासदः मौनी बभूवुः । तदा बालकः चन्द्रगुप्तः –"अहं पञ्जरभङ्गं विना सिंहं निष्कासयामि" इति अवदत् । ततः इन्धनानि आदाय पञ्जरं परितः अरक्षत् । तानि अग्निना प्रज्वलयामास । अग्नेः तापेन सिंह अद्रवत्, पञ्जरात् बहिः अभवत् । एतद्दृष्ट्वा सर्वे तं प्रशंसाम् अकुर्वन्।।

Unit 14.indd 97 06-06-2018 12:47:01

भाषासेतुः

Unit 14.indd 98 06-06-2018 12:47:01

संस्कृतपरिचयकरणम्

अक्षरपरिचयः

वर्णाः (Letters)
எழுத்துக்கள்

स्वराः (अचः)
Vowels
உயிரெழுத்துக்கள்

व्यञ्जनानि (हलः)
Consonants
மெய்யெழுத்துக்கள்

(i) स्वराः (Vowels)

स्वराः - यस्य वर्णस्य उच्चारणे अपरस्य वर्णस्य सहायता नापेक्षिता, तस्य स्वरः इति नाम। यथा -

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ

ऌ ए ऐ ओ औ अं अः

स्वराः

ह्रस्वः (Short)
குறில்

दीर्घः (Long)
நெடில்

ह्रस्वस्वराः (Short Vowels)

अ इ उ ऋ ऌ

दीर्घस्वराः (Long Vowels)

आ ई ऊ ॠ ए ऐ ओ औ

(ii) हलः (व्यञ्जनानि) Consonants

व्यञ्जनानि – यस्य वर्णस्य उच्चारणे स्वरवर्णस्य सहायता अपेक्षिता तस्य हलः इति नाम।

Unit 14.indd 99 06-06-2018 12:47:01

कवर्गः	-	क	ख	ग	घ	ङ
चवर्गः	-	च	छ	ज	झ	ञ
टवर्गः	-	ट	ठ	ड	ढ	ण
तवर्गः	-	त	थ	द	ध	न
पवर्गः	-	प	फ	ब	भ	म
अन्तस्थाः	-	य	र	ल	व	
ऊष्माणः	-	श	ष	स	ह	

(iii) स्वरयुक्तव्यञ्जनाक्षराणि (Compound letters)

क् + अ = क	क् + आ = का	क् + इ = कि
क् + ई = की	क् + उ = कु	क् + ऊ = कू
क् + ऋ = कृ	क् + ॠ = कॄ	क् + ऌ = कॢ
क् + ए = के	क् + ऐ = कै	क् + ओ = को
क् + औ = कौ	क् + अं = कं	क् + अः = कः

क	का	कि	की	कु	कू	कृ	कॄ	कॢ	के	कै	को	कौ	कं	कः
ख	खा	खि	खी	खु	कू	कृ	खॄ	खॢ	खे	खै	खो	खौ	खं	खः
ग	गा	गि	गी	गु	गू	गृ	गॄ	गॢ	गे	गै	गो	गौ	गं	गः
घ	घा	घि	घी	घु	घू	घृ	घॄ	घॢ	घे	घै	घो	घौ	घं	घः
ङ	ङा	ङि	ङी	ङु	ङू	ङृ	ङॄ	ङॢ	ङे	ङै	ङो	ङौ	ङं	ङः
च	चा	चि	ची	चु	चू	चृ	चॄ	चॢ	चे	चै	चो	चौ	चं	चः
छ	छा	छि	छी	छु	छू	छृ	छॄ	छॢ	छे	छै	छो	छौ	छं	छः
ज	जा	जि	जी	जु	जू	जृ	जॄ	जॢ	जे	जै	जो	जौ	जं	जः

Unit 14.indd 100 06-06-2018 12:47:01

झ	झा	झि	झी	झु	झू	झृ	झॄ	झॢ	झे	झै	झो	झौ	झं	झः
ञ	ञा	ञि	ञी	ञु	ञू	ञृ	ञॄ	ञॢ	ञे	ञै	ञो	ञौ	ञं	ञः
ट	टा	टि	टी	टु	टू	टृ	टॄ	टॢ	टे	टै	टो	टौ	टं	टः
ठ	ठा	ठि	ठी	ठु	ठू	ठृ	ठॄ	ठॢ	ठे	ठै	ठो	ठौ	ठं	ठः
ड	डा	डि	डी	डु	डे	डृ	डॄ	डॢ	डे	डै	डो	डौ	डं	डः
ढ	ढा	ढि	ढी	ढु	ढे	ढृ	ढॄ	ढॢ	ढे	ढै	ढो	ढौ	ढं	ढः
ण	णा	णि	णी	णु	णू	णृ	णॄ	णॢ	णे	णै	णो	णौ	णं	णः
त	ता	ति	ती	तु	तू	तृ	तॄ	तॢ	ते	तै	तो	तौ	तं	तः
थ	था	थि	थी	थु	थु	थृ	थॄ	थॢ	थे	थै	थो	थौ	थं	थः
द	दा	दि	दी	दु	दू	दृ	दॄ	दॢ	दे	दै	दो	दौ	दं	दः
ध	धा	धि	धी	धु	धू	धृ	धॄ	धॢ	धे	धै	धो	धौ	धं	धः
न	ना	नि	नी	नु	नू	नृ	नॄ	नॢ	ने	नै	नो	नौ	नं	नः
प	पा	पि	पी	पु	पू	पृ	पॄ	पॢ	पे	पै	पो	पौ	पं	पः
फ	फा	फि	फी	फु	फू	फृ	फॄ	फॢ	फे	फै	फो	फौ	फं	फः
ब	बा	बि	बी	बु	बू	बृ	बॄ	बॢ	बे	बै	बो	बो	बं	बः
भ	भा	भि	भी	भु	भू	भृ	भॄ	भॢ	भे	भै	भो	भौ	भं	भः
म	मा	मि	मी	मु	मू	मृ	मॄ	मॢ	मे	मै	मो	मौ	मं	मः
य	या	यि	यी	यु	यू	यृ	-	यॢ	ये	यै	यो	यौ	यं	यः
र	रा	रि	री	रु	रू	-	-	-	रे	रै	रो	रौ	रं	रः
ल	ला	लि	ली	लु	लू	लृ	-	लॢ	ले	लै	लो	लौ	लं	लः
व	वा	वि	वी	वु	वू	वृ	वॄ	वॢ	वे	वै	वो	वौ	वं	वः
श	शा	शि	शी	शु	शू	शृ	शॄ	शॢ	शे	शै	शो	शौ	शं	शः
ष	षा	षि	षी	षु	षू	षृ	षॄ	षॢ	षे	षै	षो	षौ	षं	षः
स	सा	सि	सी	सु	सू	सृ	सॄ	सॢ	से	सै	सो	सौ	सं	सः
ह	हा	हि	ही	हु	हू	हृ	हॄ	हॢ	हे	है	हो	हौ	हं	हः

Unit 14.indd 101 06-06-2018 12:47:01

(iv) संयुक्ताक्षराणि
Conjunct Consonants

क्

क् + क= क्क

क् + त= क्त

क् + य= क्य

क् + र= क्र

क् + ष= क्ष

क् + व= क्व

ख्

ख्+ य= ख्य

ग्

ग्+ म= ग्म

ग्+ न= ग्न

ग्+ र = ग्र

घ्

घ्+ म= घ्म

घ्+ न= घ्न

घ् + य= घ्य

घ् + र= घ्र

च्

च्+ च= च्च

च्+ छ= च्छ

च्+ न= च्न

च्+ म= च्म

च्+ र= च्र

ज्

ज्+ ज= ज्ज

ज्+ न= ज्न

ज्+ म= ज्म

ज्+ य = ज्य

ज्+ र = ज्र

ज् + ञ= ज्ञ

ट्

ट्+ ट= ट्ट

ट्+ य = ट्य

ट्+ र= ट्र

ठ्

ठ्+ य = ठ्य

ड्

ड्+ ड= ड्ड

ड्+ य = ड्य

ड्+ र= ड्र

ण्

ण्+ क= ण्क

ण्+ ड= ण्ड

ण्+ ण= ण्ण

त्

त्+ क= त्क

त्+ त= त्त

त्+ म= त्म

त्+ न= त्न

त्+ र= त्र

त्+ य = त्य

त्+ व= त्व

थ्

थ्+ य = थ्य

थ्+ व= थ्व

थ्+ र= थ्र

द्

द्+ ग= द्ग

द्+ द= द्द

द्+ व= द्व

द् + ध= द्ध

द्+ र= द्र

द् + म= द्म

द्+ य= द्य

ध्

ध्+ न= ध्न

ध्+ म= ध्म

ध्+ य= ध्य

ध्+ र= ध्र

ध्+ व= ध्व

न्

न्+ क= न्क

न्+ त= न्त

न्+ द= न्द

न्+ न= न्न

न्+ म= न्म

न्+ व= न्व

प्

प्+ त= प्त

Unit 14.indd 102 06-06-2018 12:47:01

प्+ न= प्न
प्+ म= प्म
प्+ य= प्य
प्+ र= प्र
फ्
फ् + ल= फ्ल
ब्
ब्+ ज= ब्ज
ब्+ द= ब्द
ब्+ ध= ब्ध
ब्+ व= ब्व
ब्+ र= ब्र
भ्
भ्+ न= भ्न
भ्+ य= भ्य
भ्+ व= भ्व
भ्+ र= भ्र
म्
म्+ न= म्न
म्+ म= म्म
म्+ य= म्य

म्+ ल= म्ल
म्+ र= म्र
य्
य्+ य= य्य
य्+ व= य्व
र्
र्+ क= र्क
र्+ त= र्त
र्+ न= र्न
र्+ म= र्म
र्+ य= र्य
ल्
ल्+ क= ल्क
ल्+ त= ल्त
ल्+ न= ल्न
ल्+ प= ल्प
ल्+ ल= ल्ल
व्
व्+ न= व्न
व्+ य= व्य
व्+ र= व्र

श्
श्+ च= श्च
श्+ छ= श्छ
श्+ न= श्न
श्+ व= श्व
श्+ र= श्र
ष्
ष्+ क= ष्क
ष्+ ट= ष्ट
ष्+ ण= ष्ण
ष्+ म= ष्म
ष्+ र= ष्र
स्
स्+ क= स्क
स् + त= स्त
स्+ थ = स्थ
स् + म= स्म
स्+ र= स्र
ह्
ह्+ व= ह्व
ह् + ण= ह्ण

ह्+ न = ह्न
ह् + म= ह्म
ह् + य = ह्य
ह् + र= ह्र

Unit 14.indd 103 06-06-2018 12:47:01

लिङ्गज्ञानम्

(i) पुल्लिङ्गपदानि

1. बालकः	2. अजः	3. गजः	4. अश्वः	5. रथः
6. हस्तः	7. नरः	8. वानरः	9. छात्रः	10. अध्यापकः
11.वृक्षः	12. बकः	13. कन्दुकः	14. सूर्यः	15. मकरः
16. शशकः	17. हंसः	18. काकः	19. मेघः	20.मीनः
21. मयूरः	22. मृगः	23. सिंहः	24.पर्वतः	25. चन्द्रः
26. कृषकः	27. पिकः	28. सर्पः	29. शुकः	30. गर्दभः

(ii) स्त्रीलिङ्गपदानि

1. बालिका	2. लता	3. पेटिका	4. शिबिका	5. माला
6. छात्रा	7. अध्यापिका	8. सेविका	9. महिला	10. मक्षिका
11. कलिका	12. वाटिका	13. शाखा	14. घटिका	15. नौका
16. वर्तिका	17. पताका	18. चटका	19. शाटिका	20. सरिता
21. पाठशाला	22. पत्रिका	23. वेला	24. वेदिका	25. कन्या
26. प्रतिमा	27. कुल्या	28. मासिका	29. जिह्वा	30. पादुका

(iii) नपुंसकलिङ्गपदानि

1. फलम्	2. पत्रम्	3. गृहम्	4. पुष्पम्	5. कमलम्
6. शाकम्	7. नेत्रम्	8. मुखम्	9. धनम्	10. जलम्
11. चित्रम्	12. वनम्	13. विमानम्	14. दुग्धम्	15. भवनम्
16. उद्यानम्	17. नक्षत्रम्	18. नगरम्	19. पुस्तकम्	20. छत्रम्
21. बीजम्	22. यन्त्रम्	23. ओदनम्	24. वस्त्रम्	25. मोदकम्
26. सोपानम्	27. पात्रम्	28. ज्ञानम्	29. शरीरम्	30. उपनेत्रम्

Unit 14.indd 104 06-06-2018 12:47:01

वचनविभागः

(i) पुल्लिङ्गवचनानि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1.	बालकः	बालकौ	बालकाः
2.	अजः	अजौ	अजाः
3.	गजः	गजौ	गजाः
4.	रथः	रथौ	रथाः
5.	वृक्षः	वृक्षौ	वृक्षाः
6.	वानरः	वानरौ	वानराः
7.	अश्वः	अश्वौ	अश्वाः
8.	मयूरः	मयूरौ	मयूराः
9.	शुकः	शुकौ	शुकाः
10.	सिंहः	सिंहौ	सिंहाः

(ii) स्त्रीलिङ्गवचनानि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1.	बालिका	बालिके	बालिकाः
2.	लता	लते	लताः
3.	माला	माले	मालाः
4.	पेटिका	पेटिके	पेटिकाः
5.	महिला	महिले	महिलाः
6.	पताका	पताके	पताकाः
7.	शाखा	शाखे	शाखाः
8.	पाठशाला	पाठशाले	पाठशालाः
9.	नौका	नौके	नौकाः
10.	मक्षिका	मक्षिके	मक्षिकाः

Unit 14.indd 105 06-06-2018 12:47:01

(iii) नपुंसकलिङ्गवचनानि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1.	फलम्	फले	फलानि
2.	पत्रम्	पत्रे	पत्राणि
3.	कमलम्	कमले	कमलानि
4.	नेत्रम्	नेत्रे	नेत्राणि
5.	धनम्	धने	धनानि
6.	वनम्	वने	वनानि
7.	विमानम्	विमाने	विमानानि
8.	गृहम्	गृहे	गृहाणि
9.	मोदकम्	मोदके	मोदकानि
10.	पुस्तकम्	पुस्तके	पुस्तकानि

Unit 14.indd 106 06-06-2018 12:47:01